

SEMİH BEY'LE HATIRALARIM

Peter ZIEME

Çeviren: Marcel ERDAL

14 Eylül 2017’de, 75’inci doğum gününden önce, dünyaca tanınmış bilim adamı Profesör Semih Tezcan’ı kaybettik. 2006’da Türk Bilimler Akademisinin bilim ödülünü almıştı ve Türkoloji’nin tüm alanları için üst düzey ilham kaynağı idi. Bilim dünyası, arkadaşları ve öğrencileri özellikle Almanya’da şöhret kazanan Semih Hoca’yı anıyor.

Tarsuslu Mustafa Rifat Tezcan’la eşi Nezahat Fevziye Tezcan’ın oğulları Semih’in doğumu Mersin’de 3 Ocak 1943’te kayıtlıdır. Ama aslında bir ay önce, 3 Aralık 1942’de doğmuştur: O zamanlar Aralık’ta doğan oğlanlar askerliğe bir yıllık gecikmeyle alınsın diye doğum günlerini ertesi yıla aktarmak âdeti vardı.

1960’la 1964 arası, Tezcan Ankara Üniversitesinde okudu ve 1964’te Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde asistan oldu. Aynı yılın Ekim ayında ise tanınmış ve saygılı hocası Saadet Çagatay’ın aracılığıyla, Societas Uralo-Altica’dan burs aldı ve – Meryem Apa – Profesör Annemarie v. Gabain’in yanında doktora yapmak üzere Hamburg’a geldi.

Genç Semih Bey, bilimsel düşünce değiş-tokuşunda bulunduğum ilk Türk idi. Olanlar şöyle oldu. Günün birinde, Meryem Apa ve himayesindeki Semih Bey Berlin’deki Friedrichstraße’ye geldiklerinde, György Hazai beni onları oradan almakla görevlendirmişti. Üçümüz beraberce Unter den Linden Millî Kütüphanesinin oradan uzak olmayan binasına ulaştık. O zamanlar, bu binanın sağ kanadında Doğubilim Komisyonu ve Turfan Yazmaları Koleksiyonu bulunuyordu ve György Hazai’in yönettiği yeni ‘Turfan’ araştırmacılar grubuna da orada çalışma yerleri verilmişti. Meryem Apa, Ankara’dan gelen yeni öğrencisinin, tezinde Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’u işlemesini istiyordu. Bu fikrinin niye gerçekleşmediğini şimdi unuttum, ama sebeplerden biri herhâlde metnin fazla hacimli olacağı düşüncesi olmalıydı. Her hâlükârda başka bir şık arama teşebbüslerine Meryem Apa beni de sokmuştu. Arada Turfan raflarının içeriğiyle biraz aşına olmuş olduğumdan, aklıma 70 sayfalık bir metni içeren bir kitapçığı teklif etmek geldi. Meryem Apa “Vallahi siz bilirsiniz!” gibi bir şeyler söyledi; herhâlde, işlek el yazısını iyi okuyabilen, Berlin’de bulunduğu beraberce çalıştığı (Reşid Rahmeti Arat) Rahmeti Bey’i düşünüyordu. Çünkü sorun bu el yazısıydı!

Karar öyle çıktı ve Semih Bey işe sarıldı. Bunu bu yazmanın fotoğraflarıyla birkaç yıl yoğun çalışmaları takip etti; ikide bir de Berlin’e gelip okuyuşları Akademi’deki yazmanın kendisinde kontrol ediyordu. O zaman beraberce Akademi’de veya evde oturup okumalarını tartışırdık. Arada Semih Bey A. v.

Gabain'in 1965'te emekliye ayrılmasıyla yeni doktora hocası olarak Göttingen'deki Gerhard Doerfer'i bulmuştu, o işlek el yazısına da tabii büsbütün alışmıştı ve çalışmasında hızlıca ilerliyordu. Bu yapıt, tüm sonraki çalışmaları gibi, istikrarlı araştırmalarının ve her söze verdiği derin düşüncelerin izini taşımaktadır. Nitekim vaktinde tamamladığı tezini gecikmeden Göttingen'de savundu ve yapıt 1974'te yeni seri Berliner Turfantexte'nin¹ üçüncü cildi olarak yayımlandı. Çekinmeden 'İnsadi-Sutra' başlığını seçmişti ve kitap bu isimle tüm Eski Uygurca konusundaki bilimsel çalışmaların kaynakçalarında anılmaktadır. Bununla beraber, okuması şüpheli olan *insadi* sözcüğünün yapıtın adı mı, yoksa *nom bitig* teriminin bir nitelemesi mi olduğu bugüne kadar belli değildir. Her ne olursa olsun, yazmanın, kültürleri Budacılığa dayanan 13'üncü yüzyıl sonu Turfan Uygurlarının bir yapıtı olduğu belli görünüyor. Semih Bey çeviri yazıya Doerfer'in önerilerine dayanan bazı yenilikler getirdi. Metnin filolojik yorumlamasını da ciddiye alıyordu: En küçük ayrıntıları titizlikle dikkate alıyor, dilbilimsel tartışmaların yanında metni anlamak için gerekli olan dinbilimci görüş açılarını da izah ediyordu. Semih Bey'in girişiminden önce kimsenin bakmadığı metin, onun işleyişiyle, devamlı olarak içinden yeni bilgiler çıkarılan bir hazine oluverdi ve bugün bir "İnsadoloji" oluştu diyebiliriz.

Bu gelişmeye katılabildiğim için Semih Bey'e müteşekkirim, ama teşekkür hislerimi 'insanlar arası' adını verebileceğimiz birçok başka şey için de ifade edebilirim. Örneğin o yıllarda Noel'de Semih Bey bizi hep ziyaret ederdi. Sigara ve viski eşliğinde saatlerce Uygur yazmalarını, Türk edebiyatını, politikayı ve bazı başka konuları tartışırdık. Ayrıntıları tabii pek hatırlayamıyorum ve günce tutma alışkanlığım da yoktu.

Sonraki yıllarda, Semih Bey yine Türkiye'de ve sonra Bamberg'de çalıştığında, görüşmelerimiz daha nadir oldu, ama arkadaşlığımız ve işbirliğimiz hiç kesilmedi. Üç küçük yazıda beraberce bugünün bakışıyla da önemli sayılabilecek konularla meşgul olduk. Bunların birincisi bazı Eski Uygurca mektup parçalarını işlediğimiz bir makaleydi.² Mektuplar konusuyla sonra Takao Moriyasu meşgul olmuştur; onun hacimli Eski Uygurca mektuplar edisyonu yakında yayımlanacaktır.

Uygur Budistlerinin Yüan çağının sonunda Müslümanlık baskısından sıkıntı hissettiklerini, İnsadi yazmasının ikinci kısmını oluşturan Maytreya ilahisinin bazı kısımlarından da, birkaç Eski Uygurca şiirden de öğreniyoruz. Bu sıkıntı, Müslümanlığa karşı tartışma içeren beraber yayımladığımız bir şiirde de ifade edilmektedir.³ Üçüncü müşterek makalemizin konusu olan 'uyaklı vecizeler',

¹ Semih Tezcan, *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berlin 1974 (Berliner Turfantexte III).

² S. Tezcan & P. Zieme, Uigurische Brieffragmente. *Studia Turcica*, Budapest 1970, 451-460.

³ S. Tezcan & P. Zieme, Antislimische Polemik in einem alttürkischen buddhistischen Gedicht aus Turfan. *Altorientalische Forschungen* 17 (1990): 146-151.

Uygurların din şiirlerinden başka edebi metinler de yarattıklarını göstermektedir.⁴ Geçenlerde beraberce, 'Gökler içkisi' adını verdiğim zor bir metinle uğraşmayı amaçlamıştık. Bu işi şimdi yalnız başıma çözmem gerekiyor ama onun bu göreve herhangi bir şekilde katılacağını umuyorum.

O zamanlarda, İran'da konuşulmakta olan eskicil bir Türk dili olan Halaçça, Gerhard Doerfer'in dikkatini çekmişti. Tezini savunduktan az sonra, Semih Tezcan bu dil üzerine alan çalışması için oluşan bir proje ekibine katıldı. 1971'de Ankara'ya döndü ama Doğu Berlin'e gerçekleştirdiği bilimsel yolculuklardan ötürü ona üniversite kadrosu verilmedi. Askerliğini 1974'te tamamladıktan sonra, başka bir Eski Uygurca metnin, Budist kaynak metinleri bulmak üzere Çin'den Hindistan'a giden meşhur Çin rahibi Xuanzang'ın biyografisinin 10'uncu kitabının Eski Uygurca çevirisinin üzerinde çalışmaya koyuldu. Bu yapıtı 1976'da profesörlük tezi olarak sunmuş, ancak kitap olarak yayımlanmamıştır.⁵ Aysima Mirsultan'ın Xuanzang biyografisi çevirisinin bu kısmını yeniden işlediğinde tespit ettiği gibi, Semih Bey'in dilbilime dayanan yorumları bu Uygurca metin için de büsbütün yerindeydi.

1976 ve 1983 yılları arasında Semih Bey Türk Dil Kurumunda çalıştı. 1984'te, Bamberg Üniversitesinin Türk Dili ve Kültürü Enstitüsünde ders vermeye davet edildi ve bu daveti kabul etti; oradaki faaliyeti birçok yıl sürdü. Almanlar birleştikten sonra Semih Hoca'nın ders verdiği Bamberg Türkoloji Enstitüsünde yeniden buluşabildik. Kızım orada oturduğundan beri o da, çocukluğundaki Noel ziyaretlerinden tanıdığı Semih Bey'imizle görüşüyordu. Bamberg Üniversitesinden 2008'de emekli olduktan sonra, Ankara'ya döndü ve Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi oldu.

Eski Uygurca araştırmaları ilk çalışma alanıydı, ama Semih Hoca'nın ilgi alanı çok daha genişti. Halaççadan başka Eski Anadolu Türkçesiyle, Harezmi Türkçesi edebiyatıyla, Dede Korkut destanıyla, meşhur 17'nci yüzyıl gezgini Evliya Çelebi'nin eseriyle ve daha birçok başka konuyla ilgileniyordu. Semih Bey'in sevdiği anadiline, doğru ve güzel Türkçeye karşı ciddi bir sezgisi vardı ve bu konuyu her zaman önemsemiştir; Osmanlıca ve Yeni Türkçe ile meşguliyeti de buna bağlıdır. Atasözlerini, halk edebiyatını, eski ve yeni edebiyatı seviyordu. Bunun bana da faydası oldu: Bir defa bana Sabahattin Ali ve başkalarının birçok anlatı kitaplarını içeren bir paket yollamıştır. Kelimelerin tarihiyle ilgileniyordu. Kısacası, hayatını Türk dili ve edebiyatı araştırmalarına adanmış, bütün eserlerinde de bilimsel bakışını devamlı olarak yeni yöntemler ve yeni malzemelerle netleştirmiştir. Genellikle söyleyebiliriz ki Semih Bey'in Eski Türkçe metinlerle uğraşmaları bilimsel evriminin geç safhalarında arka plana geçmişse de, Eski Türkçe yazıtlarına ve metin okuma ve ayrıntılarına karşı

⁴ S. Tezcan & P. Zieme, Alttürkische Reimsprüche. Ein neuer Text. *Journal of Turkology* 2 (1994): 259-271.

⁵ S. Tezcan, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm. Ankara 1975, 213 s.

duyduğu ilgi her zaman canlı kalmıştır. Kendisiyle yazışarak, Semih Bey'den sıkça Türkçe sözler ve kullanışları konusunda çok şey öğrenmeye devam ettim.

1994'te, Semih Tezcan 'Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'nde Turfanforschung Projesi araştırmacılarının çalışmalarını denetleyen Turfan Komisyonu'nun üyesi seçildi, 2002 ve 2016 arası da bu Komisyonun başkanıydı. 2013'te, 70'inci doğum gününü kutlamak için ona *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'nin özel sayısı olarak *Yarmakan* başlıklı bir armağan sunuldu – Kâşgarlı, *Dīvān Luġāti 't-Türk*'ünde *yarmakan* sözcüğünü 'armağan' anlamıyla vermektedir.

Semih Bey, W. Bang ve A. v. Gabain'in Türkischen Turfantexte serisini başlattığı fal kitabını⁶ yeniden işlemeyi düşünüyordu. Bir makalesinde buna yönelik bazı fikirler sunmuştu.⁷ Meşgul olduğu önemli projeleri tamamlayamaması son derece üzücü... Aralarında Clauson sözlüğüne ek hazırlama amaçları, sözcük merakıyla doğrudan ilişkiliydi. Eski Uygurca metinler konusundaki sözlük ihtiyacını Göttingen Uygurca Sözlüğü ileriki yıllarda şüphesiz karşılayacaktır, ama yeni "Clauson"ı acaba kim yapacak?

Semih Bey'in çalışma konuları Eski Anadolu Türkçesine ve Osmanlı edebiyatına geçtiyse de yoğun çalışma yöntemi sayesinde bu alanlarda da yeni bulgulara ulaşıyor ve diğer bilim insanlarını ve öğrencileri esinlendiriyordu. Bu hoşsohbet ve sevecen arkadaşı, hassas ve dürüst araştırmacıyı, samimi ve açık kafalı insanı her zaman düşüneceğiz. Kitapları, Türk filolojisinin, dil ve edebiyat araştırmalarının en parlak yapıtları arasındadır. Eşi Nuran hayatı boyunca hakiki dostuydu. Nuran Hanım ve üç kızı hislerinde bütün dünyadaki bir arkadaş topluluğunun onlara eşlik ettiğinden emin olabilirler. Semih Bey hepimizin kalbinde kalacaktır!

Başka bir âleme giden arkadaşımızı neredeyse tamamladığı atasözü derlemesinden bir sözle hatırlamak istiyorum:

Erte köçerin dëyüp kösegün ocağa yakma!
'Erken göçerim deyip köseğini ocağa yaktırma!'

Peter Zieme, Nisan 2018

⁶ W. Bang & A. von Gabain, Türkische Turfan-Texte I. Bruchstücke eines Wahrsagebuches. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften* 1929: 241-268.

⁷ S. Tezcan, Neue Interpretationen des altürkischen Wahrsagebuches. R.E. Emmerick, W. Sundermann, I. Warnke ve P. Zieme (yayıml.), *Turfan, Khotan und Dunhuang. Vorträge der Tagung "A.v. Gabain und die Turfanforschung"*, veranstaltet von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in Berlin (9.-12.12.1994). *Berichte und Abhandlungen der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Sonderband 1*. Berlin 1996: 335-341.